

Сергій ПИРОЖКОВ,

*доктор економічних наук, академік НАН України,
Надзвичайний і Повноважний Посол,
віцепрезидент НАН України;*

Назін ХАМІТОВ,

*доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України*

РЕАЛЬНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ: БАЛАНС ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті розглянуто сутність понять «незалежність» і «суб'єктність» України, їх конкретні прояви та суттєві відмінності між ними; основні характеристики цивілізаційної суб'єктності країни, які є архетиповими й ситуативними. Наголошено на тому, що продуктивна цивілізаційна суб'єктність України в сучасному світі має бути гуманістичною та інноваційною. Проаналізовано питання справжньої незалежності країни, народу й влади.

Виокремлено три найважливіші «хвилі» цивілізаційної суб'єктності в історії України: Русі, Козацької держави, Визвольні змагання 1917–1921 рр. На думку авторів, розвиток суб'єктності сучасної України, яку народ висловив на референдумі 1991 року, мав тривалу передісторію та глибокі корені, що сягають часів Русі.

Ключові слова: Україна, незалежність, цивілізаційна суб'єктність, національна безпека, інноваційність, гуманістичність.

Задумавши суперечку теперішнього з минулим,
ми виявимо, що втратили майбутнє.

Вінстон Черчилль

Останнім часом у вітчизняному політикумі й експертному середовищі дедалі частіше лунає поняття «суб'єктність» у контексті України. І нерідко цей термін уживають, розмиваючи його смислове значення, тому переду-

сім дамо йому визначення. Слід зауважити, що йдеться саме про *цивілізаційну суб'єктність* нашої країни – стан цілісної та органічної розвиненості всіх сфер суспільного буття, а отже, реальної незалежності, свободи й суверенітету України [7; 10, с. 4].

Феномен цивілізаційної суб'єктності охоплює конкретні її вияви – політичний (геополітичний), економічний, міжнародний, правовий, духовно-культурний тощо. Інтегрована з окремих вимірів цивілізаційна суб'єктність – **це такий стан розвитку держави, коли вона сама обирає свій шлях в економічному, політичному й духовно-культурному контекстах і є суб'єктом у цілісності власних проявів** [7]. Без *розвитку* цивілізаційної суб'єктності, питання якого спрямовує нашу увагу в майбутнє, незалежна країна не може бути успішною в сучасному надскладному світі.

До 30-ї річниці незалежності України вкрай важливо з'ясувати відмінність між поняттями «незалежність» і «суб'єктність» країни. На перший погляд, між ними такий самий зв'язок, як у лексичній опозиції «можливість – дійсність», де останнє – то суб'єктність. Справді, державна незалежність – доконечна, проте недостатня умова суб'єктності. Водночас очевидним є той факт, що для набуття незалежності має бути *первинна суб'єктність*, без якої самостійність країни як держави неможлива загалом. Отож треба виокремити таку тріаду: «*первинна суб'єктність – державна незалежність – розвинена суб'єктність країни*». До того ж термін «незалежність» окреслює насамперед політичні й правові аспекти буття країни як суверенної держави, а «суб'єктність» – *загальноцивілізаційні*. Це має не лише теоретичне, а й глибоке практичне значення, позаяк ті, хто не розрізняє незалежності та суб'єктності в мисленні й дії, рано чи пізно втрачають і перше, і друге.

Саме цивілізаційна суб'єктність робить незалежність реальною. Інша річ, що вона має розвиватися паралельно з національною безпекою, у балансі з нею. Перш ніж розглядати детальніше зазначений баланс, передусім прояснімо головні параметри цивілізаційної суб'єктності країни.

* * *

Парні характеристики цивілізаційної суб'єктності країни – «*авторитарність – гуманістичність*» і «*слабкість – сила*» [7] – можна назвати *архетиповими*, оскільки вони вкорінені в іманентних ментальних рисах народу, його дусі, національних рисах, що формуються впродовж віків.

Проте є ще й *ситуативні характеристики*, зумовлені зовнішніми факторами. Вони також складаються з пар протилежностей – «*пасіонарність – конформізм*» та «*стабільність – кризовість*». Зрозуміло, що не буває пасіонарних або непасіонарних народів, а є такі, що увійшли в *стан пасіонарності* чи вийшли з нього. Так само країни й народи протягом якогось

часу перебувають у стані *кризи чи, навпаки, стабільності*, бо не можуть існувати тільки як «кризові» або «стабільні». Як не парадоксально, але саме ситуативні характеристики, з огляду на їхню універсальність і незалежність од тієї чи іншої країни та її народу, визначають основну структуру цивілізаційної суб'єктності, яка є доволі динамічною. Адже стан пасіонарності обов'язково змінюють етапи заспокоєння й конформізму, а період стабільності настає після кризового. Тому ці характеристики суб'єктності можемо назвати динамічними.

Такі ситуативні характеристики є самоочевидними, тож не потребують визначень. Виняток – *пасіонарність*, концепцію якої запропонував Лев Гумільов. Хоча ми й не поділяємо всіх її положень, як-от розуміння причин пасіонарності та застосування цієї характеристики щодо етносів, а не цивілізаційних спільнот, однак погоджуємося з визначенням пасіонарності як активності особистостей зокрема й народів загалом, що виявляється в здатності до надзусиль і жертвності заради мети. Уважаємо, що поняття пасіонарності є евристично цінним для осмислення суб'єктності, а його антитеза – власне конформізм як нездатність до жертвності та небажання робити надзусилля заради свого народу чи країни.

Треба усвідомити, що ситуативні характеристики суб'єктності детермінують одна одну: пасіонарність доволі часто породжує кризовість, а конформізм – стабільність. І, навпаки, кризовість може посилювати пасіонарність, а стабільність стати стимулом стійкого конформізму й інертності. Водночас пасіонарність здатна викликати стабільність, а отже, конформізм – кризовість. Ба більше, можна простежити, як пари «пасіонарність – конформізм» та «кризовість – стабільність» впливають на такі архетипові параметри суб'єктності, як «сила – слабкість» й «авторитарність – гуманістичність». З історії країн та народів робимо висновок, що пасіонарність викликає авторитаризм і навіть тоталітаризм, а конформізм послаблює суб'єктність.

У сучасному світі симбіоз сили, пасіонарності й стабільності суб'єктності називають *інноваційністю*. Однак зрозуміло, що вона може бути як гуманістичною, так і авторитарною. Осмислення цих вимірів інноваційності дозволяє збагнути способи її гуманістичного актуалізування та продуктивного розвитку, а також причини гальмування. Саме гуманістичність інноваційності зумовлює її якість, силу та стратегічні перспективи.

Нині в Україні слід актуалізувати інноваційну гуманістичну суб'єктність, здатну вивести нашу державу на рівень продукування цікавих і цінних ідей, забезпечити технологічне й економічне їх утілення, що стане важливим та прийнятним для глобалізованого світу.

Отже, продуктивна цивілізаційна суб'єктність України в сучасному світі має бути гуманістичною та інноваційною. Це визначає її силу і якість, які потрібні для гідного життя й розквіту нашої нації, набуття її справжньої незалежності. Зрозуміло, що заради досягнення цього слід формувати «належні умови для консолідації українського суспільства навколо ідеї національної держави, в якій поважатимуться права людини незалежно від її етнічної належності» [6, с. 11]. До того ж нам варто також осмислити зв'язок між цивілізаційною суб'єктністю та національною безпекою країни. Почнімо насамперед із визнання очевидної істини: народ і влада більшості країн за різних часів і в контексті будь-якої загальноцивілізаційної спільноти прагнуть увійти в стан безпеки й незалежності. Такий вияв більш глибокого онтологічного прагнення *бути собою*, набуття самототожності притаманний не лише особистостям, а й спільнотам.

Проте бути собою означає ставати *іншим* завдяки реалізуванню своїх потенцій – зберігати традиції та разом оволодівати ними. Без цього не тільки особистість, а й спільнота втрачають себе. Неможливо постійно перебувати в тому самому стані ідентичності та самототожності: припиняється розвиток – настає стагнація, деградування. Реалізацію прагнення бути собою, ставати *іншим* можна назвати *суб'єктністю* особистості та спільноти. Очевидно, що суб'єктність країни пов'язана з *динамікою*, а не *статикою* її безпеки й незалежності, а отже, і з національними інтересами, які поєднують обидва ці стани, спрямовуючи в майбутнє.

Адже бажання *назавжди* увійти в ідеальний стан руйнує його, а надто в зазначеному контексті. Неможливо перебувати *в стані* безпеки й незалежності, можна бути лише *в процесі* його досягнення. Тому слід постійно розвивати власні потенції, щоби досягнути мети.

Важливо наголосити, що безпека й незалежність можуть взаємосуперечити. Однак це протиріччя треба розв'язати. Заради власного вбезпечення країни можуть утрачати незалежність, а в прагненні цієї незалежності – наражатися на велику небезпеку (ідеться передусім про країни, котрі перебувають під потужним зовнішнім впливом). Зрозуміло, що безпека й незалежність, *не підкріплені одна одною*, є контрпродуктивними. Тож кожна з них мусить мати таку властивість, яка дозволить їм стати цілісністю. З усвідомленням безпеки країни, що називають національною, усе доволі просто – вона має бути наслідком дії внутрішніх факторів і мінімально залежати від зовнішніх, які будь-якої миті можуть змінитися.

Якщо припустити, що головним внутрішнім фактором національної безпеки є незалежність, то перед нами постане куди складніша проблема, котру можна висловити запитанням: що таке справжня незалежність країни, народу, влади?

Не претендуючи на остаточну відповідь, запропонуємо такий варіант: справжня незалежність – це перехід незалежності у свободу. Свобода – то незалежність, яка виходить за межі *лише відстороненості* та стає осмислено спрямованою в майбутнє.

Куди ж має бути спрямована вільна країна? У яке майбутнє? Тепер ми мовимо про таку *свободу*, котра сприяє розгортанню глибинних можливостей не тільки особистості, а й спільноти. Саме ця свобода означає справжню суб'єктність країни – здатність самостійно творити й утілювати в життя власний цивілізаційний проект, обираючи собі тих партнерів і союзників, хто є комплементарним на цьому шляху.

Отже, ідеться про *цивілізаційну суб'єктність країни*, що інтегрує різноманітні вектори реалізування свободи. Осмислювати, обговорювати й пропонувати їх народу – завдання справжньої національної еліти.

Тепер можемо визначити цивілізаційну суб'єктність, беручи до уваги термін «еліта». *Цивілізаційна суб'єктність – це така якість соціального буття країни, коли вона стає не об'єктом впливу «сильних світу цього», а зусиллями своєї еліти – наукової, мистецької, релігійної та політичної – конструює власне цивілізаційне майбутнє, спосіб життя, усвідомлює свої, а не нав'язані ззовні цінності, та формулює справжні національні інтереси.* Таке конструювання й усвідомлення, що його здійснює еліта країни, є чинником *автентичності* цивілізаційної суб'єктності, а значить, і її дієвості.

Цивілізаційна суб'єктність країни – це вільне й цілісне впровадження власних національних інтересів в економічний, політичний, духовно-культурний виміри, що зважає на національні інтереси не лише *партнерів*, а й *конкурентів*. Без цього цивілізаційна суб'єктність утрачає *адекватність*.

Події новітньої історії довели: народ України має волю до цивілізаційної суб'єктності. Інша річ, що таке прагнення наражає на небезпеки й випробування, подолання яких вимагає не просто «майданних» дій, а глибинного трансформування світогляду відповідно до викликів і загроз сучасності, здатності послідовно й оперативно втілювати новий світогляд у життя.

Логічним тут є аналізування впливу на минуле України волі нації до цивілізаційної суб'єктності, її реальних наслідків. Це потрібно для того, щоби не увійти в стан романтичного волюнтаризму щодо реальності цієї суб'єктності та її перспектив.

Можна виокремити принаймні три найважливіші «хвилі» цивілізаційної суб'єктності в історії України: 1) *Русі*; 2) *Козацької держави*; 3) *Визвольних змагань 1917–1921 рр.*

Чому саме такі періоди? Пошук відповіді на це запитання породжує нове: яким же має бути чіткий критерій визначення «хвиль» цивілізаційної суб'єктності?

Цивілізаційна суб'єктність – це не тільки економічні та військово-політичні досягнення, а й духовно-культурні та наукові здобутки, що мають *якість проявлення*, яку можемо назвати *академічною*. Ба більше, саме академічний рівень науки й культури, тобто присутність у країні знаних творчих постатей, котрих держава та суспільство завдяки високому економічному й політичному розвитку здатні підтримати, може стати основним критерієм під час окреслення хвиль цивілізаційної суб'єктності.

У цьому контексті методологічно продуктивною є ідея Михайла Грушевського про «три академії», яку він виклав у праці з однойменною назвою [2]. Згідно із цією ідеєю, до початку ХХ ст. в історії України було три вияви академізму в науці та культурі. Перший – у Русі, коли довкола князя Ярослава Мудрого було сформовано, за словами М. Грушевського, «Ярославову академію». Далі вчений називає Києво-Могилянську академію ХVІІ-ХVІІІ ст., яку заснував Київський митрополит Петро Могила, і, нарешті, створену 1918 року Українську академію наук, першим президентом якої став усесвітньо відомий учений Володимир Вернадський та котру підтримав Гетьман всієї України Павло Скоропадський. Власне ці «три академії» відповідають зазначеним вище періодам.

Отже, розвиток суб'єктності сучасної України, яку народ висловив на референдумі 1991 року, мав тривалу передісторію та глибокі корені, що сягають часів Русі. Саме тому в Україні є реальна потенція до набуття цивілізаційної суб'єктності в сучасному глобалізованому світі.

Інша річ, що до відновлення незалежності України 1991 року суб'єктність була *переважно в духовній сфері*. Тепер же маємо історичний шанс розвинути цивілізаційну суб'єктність країни в *духовно-політико-економічній цілісності*. Водночас важливо усвідомити, що, попри всі кризові явища, нині в Україні маємо креативний потенціал Національної академії наук, яка продовжує традиції «трьох академій». Наявність такого потенціалу є не лише критерієм досягнення потрібного рівня суб'єктності, а й принциповою умовою її розвитку.

* * *

Набуття цивілізаційної суб'єктності в ХХІ ст. – в умовах гібридного світового порядку й геополітичної турбулентності – є обов'язковою вимогою справжньої стратегічної безпеки соціальних спільнот, зокрема й національних. З іншого боку, саме безпека постає потенцією та невід'ємним чинником суб'єктності, позаяк лише після повного її нагромадження країна спроможна розгортати свою суб'єктність як здатність до самостійного цивілізаційного розвитку. Тож варто говорити про глибинну взаємодію національної безпеки та суб'єктності країни, яку має контролювати справжня еліта країни й усвідомлювати народ.

Специфічна динаміка національної безпеки та суб'єктності країни є не тільки способом розгортання її національної ідеї, а й, можливо, самою ідеєю. На цій основі можна сформулювати основоположний принцип, що визначає конструктивність такої динаміки.

Суб'єктність країни – *сенса і мета її безпеки*, а не навпаки. Інакше кажучи, безпека є тільки засобом досягнення суб'єктності. Країни, увага яких занадто сфокусована на власній безпеці й інноваційності в ній, утрачають ширші інноваційні перспективи, а отже, і можливість цивілізаційного лідерства (наприклад, Північна Корея).

У динаміці «національна безпека – національна суб'єктність» перша складова є більш статичним, консервативним елементом *із керованою «згори» (а тому обмеженою) інноваційністю*. Тоді як суб'єктність постає динамічнішим елементом, де постійно відбувається *вільна інноваційна активність*. Ось чому в процесах розвитку суб'єктності значно менше корупційної складової.

Як ми з'ясували, національна безпека й суб'єктність країни діалектично пов'язані. Однак у різних соціальних системах акцентують на головних цінностях – *гарантуванні національної безпеки чи актуалізації суб'єктності країни*. Наголошування на безпеці означає посилення адміністративно-командного апарату держави на противагу громадянському суспільству, що призводить до авторитарних і навіть тоталітарних тенденцій. Акцент на суб'єктності зумовлює піднесення середнього класу громадянського суспільства, стає каталізатором вільного самореалізування людини, а тому свідчить про розвиток демократії та правової держави.

Як наслідок, маємо мобілізаційний або інноваційний шляхи існування й зростання країн і цивілізаційних спільнот. Історія доводить, що власне інноваційний шлях є продуктивнішим, адже дозволяє гармонійно задіяти зовнішньо- та внутрішньополітичний вектори посилення суб'єктності й безпеки країни.

У сучасному світі розгортання суб'єктності країни шляхом інноваційного розвитку означає набуття *стратегічної безпеки*. Інноваційність надає суб'єктності сили й формує економічний, духовно-культурний і політичний потенціали, без яких безпека є лише декларацією та фікцією, якими б декораціями її не прикрашали на парадах і в пропагандистських відеороликах.

Отже, інноваційна суб'єктність породжує цивілізаційні можливості, дбає про їх успішне реалізування, а відтак – безпеку, потрібну для збереження й розгортання суверенітету. Однак що ж іще, крім інноваційності, мусить мати суб'єктність країни, щоб її розвиток неодмінно означав і розширення параметрів безпеки?

Запитання, на які ми відповіли в статті, є вкрай актуальними для України, позаяк наша держава має глибокі проблеми як із безпекою, так і зі суб'єктністю. І розв'язати їх можна лише за умови виявлення *специфічних особливостей динаміки суб'єктності та національної безпеки*, котрі нині так потрібні Україні.

* * *

Ні цивілізаційна суб'єктність, ані національна безпека України неможливі без інноваційності, що вільно розгортається в самореалізуванні громадян без адміністративно-командного контролю та репресивних практик, властивих авторитарним і тоталітарним режимам. Інноваційність має бути не тільки ефективною, а й гуманістичною – такою є заправка стабільної та динамічної суб'єктності, а отже, і національної безпеки.

Інноваційна гуманістична суб'єктність України як результат її цивілізаційного проекту іманентно несе в собі безпеку. Та це не означає, що слід нехтувати національною безпекою як *окремим питанням і сферою*, адже суб'єктність може свідчити про «сліпу» (нехай і гуманістичну) інноваційність, відірвану від проблем безпеки в реальному світі, та ставати небезпечною.

Тут маємо дуже тонку й складну діалектику взаємодії безпеки та суб'єктності. За ідеальних умов *інноваційна гуманістична суб'єктність країни не суперечить суб'єктності інших держав і цивілізаційних спільнот, а тому породжує безпеку, яка також не суперечить їхній безпеці*. У підсумку ж одержуємо стійку тенденцію посилення безпеки – стратегічної безпеки України, що є стабільною протягом тривалого часу й не залежить ані від зміни лідерів, ані від політичних партій при владі.

Однак у сучасних умовах гібридного світоустрою і порушення стаłego міжнародного порядку ситуація є доволі динамічною. Тут панують не лише гуманістичні моральні цінності та верховенство права, а й мінливі національні інтереси держав, наддержав, союзів і спільнот. Тому сам факт інноваційної та гуманістичної суб'єктності України ще не означає її стратегічну безпеку, автоматично не породжує її. Отже, інтелектуальна й політична еліти України мають постійно аналізувати динаміку змін національних інтересів наших міжнародних партнерів і конкурентів, коригувати безпекову політику держави.

Тож сформулюємо закономірність взаємодії національної безпеки країни та її цивілізаційної суб'єктності в сучасному світі: *що більшою є національна безпека країни, то вища її суб'єктність за умови усвідомлення меж суб'єктності, за якими вона породжує міжнародні конфлікти чи визначає дисбаланс внутрішнього розвитку*. Саме зазначені межі

(або «червоні лінії», як їх модно називати) формують поняття «інноваційність» і «гуманістичність». А їх руйнування (і параметрів) призводить до розхитування суб'єктності України, породжує імітаційні й утопічні її форми та нищить безпекові можливості нації.

Тому нинішнє головне завдання – осмислити й забезпечити інноваційність і гуманістичність суспільних та політичних практик України як основ її суб'єктності. Це робота передусім для вчених природничої та соціогуманітарної сфер. Позаяк наука в сучасному світі є не менш важливою для суб'єктності країни й національної безпеки, ніж збройні сили.

* * *

Справжні безпека та суб'єктність країни – це гармонійне втілення національних інтересів і національних цінностей. Водночас потрібно наголосити, що національна безпека існує задля збереження та розвитку цивілізаційної суб'єктності країни, а остання – *для вільної самореалізації громадян*. Зміна такого *світоглядного порядку* смислів та цінностей може призвести до *дегуманізації суб'єктності*, відродження небезпечних проявів авторитаризму і втрати не тільки суб'єктності, а й безпеки [10, с. 11].

В українській ментальності закладено як інноваційні, так і гуманістичні потенції суб'єктності. Володимир Вернадський саме тут розвинув основні ідеї щодо ноосфери як царини не просто *будь-якого* розуму, а такого *«стану розуму й людської природи»*, за якого його воля до пізнання, творчості та порозуміння перемагає жагу до влади. У контексті вчення йдеться про *сферу гуманістичного розуму*, який постає органічним для української ментальності [10, с. 11]. Це уможливило ініціювання *ноосферної цивілізації*, яка для всього людства є способом подолання епохи гібридних воєн у політичній, економічній і гуманітарній сферах [9, с. 80].

Інноваційна й гуманістична суб'єктність України в умовах глобального світу – це її *реальна потенція*, що базується на вже наявних рисах ментальності та цивілізаційних параметрах. «І лише від нашої волі та натхнення залежить, чи стане ця потенція новою реальністю, яка змінить на краще долю України і в якій буде втілено різноманітні цивілізаційні можливості» [10, с. 11].

* * *

Спробуймо усвідомити тепер вплив *параметрів* цивілізаційної суб'єктності на національну безпеку. Отже, ми вже визначили, що суб'єктність країни зумовлюють чотири пари протилежних параметрів, тобто вона може бути: 1) сильною чи слабкою; 2) гуманістичною або авторитарною; 3) пасіонарною чи конформістською; 4) кризовою або стабільною.

Зокрема, такі характеристики, як сила, пасіонарність і стабільність суб'єктності в сучасних умовах спричинені інноваційністю та водночас породжують її. Ба більше, *сукупність цих параметрів у сучасному світі є інноваційністю країн*, без якої неможлива суб'єктність у глобалізованому світі.

Отже, для конструктивного **балансу цивілізаційної суб'єктності й національної безпеки в сучасних умовах суб'єктність України мусить бути сильною, гуманістичною, пасіонарною та стабільною**. Нині ж маємо інші *реалії*: дарма що суб'єктність наділено значним потенціалом, вона є слабкою, позаяк виникає постійне розгойдування між гуманістичністю й авторитаризмом з одного боку та пасіонарністю і конформізмом – з іншого, спричинене внутрішніми факторами, а також стабільна кризовість, зумовлена здебільшого зовнішніми чинниками. Тож варто посилювати гуманістичну складову суб'єктності та її пасіонарність й усувати причини, що продукують кризовість.

Щоби така суб'єктність України стала реальністю, потрібно досягнути відповідного рівня *консолідованості* українського суспільства. А для цього неминучим є набуття *спільної ідентичності*, що ґрунтується на чіткій історичній політиці Української держави. Розгляньмо це докладніше.

Важливим фактором гармонії цивілізаційної суб'єктності та національної безпеки країни є розвиток *динамічної ідентичності*, що не лише поєднує минуле із сучасним, а й спрямовує в майбутнє. Ідеться про формування ідентичності, яка зберігає традиції та водночас є відкритою до інновацій. Це має забезпечити *конструктивна історична політика* – різновид політики, призначенням і змістом якої є цілеспрямоване конструювання й практичне застосування в політиці колективних форм уявлень про минуле та його репрезентації [3, с. 27].

Проте така політика не завжди буває конструктивною і збалансованою – на неї впливають інтереси різноманітних соціальних груп, якими рухає жага до влади. Не можна не погодитися з думкою Георгія Касьянова, що історична політика «здійснюється від імені політичних, культурних, етнічних та інших суспільних груп у боротьбі за владу, за її утримання та перерозподіл» [3, с. 27]. Саме жага до влади може спотворювати предмет історичної політики – історичну пам'ять, яка є найважливішою умовою формування ідентичності народу.

Узагалі в демократичному суспільстві феномен історичної політики є доволі проблематичним – на відміну від авторитарного й тоталітарного, тут є *свобода* не тільки *слова*, а й *думки*, зокрема в ставленні до минулого та виборі ідентичності. Тоді як історична політика є процесом «ідеологічного й політичного контролю» [3, с. 27] над великими соціальними групами, які формують країну чи союз кількох держав.

Однак політика історичної пам'яті в демократичному суспільстві є суперечливою: з одного боку має бути свобода історичної пам'яті та ідентичності, а з іншого – спільність і цілісність історичної пам'яті, а отже, й ідентичності, що консолідує все суспільство. Без обох цих чинників неможлива гуманістично потужна суб'єктність України, об'єднана з пасіонарністю та стабільністю розвитку. Розв'язання цього протиріччя – у формуванні загальнонаціонального діалогу щодо оцінювання значення й смислів минулого, який опирається на толерантність та аргументи, а не на ксенофобію й емоційні вибухи. Останні переводять діалог у полеміку, далі – у конфлікт, наслідок якого – стійка конфронтація. А та й собі руйнує суб'єктність і національну безпеку країни.

Отже, конструктивна історична політика, або політика пам'яті, в умовах демократії має бути одночасно плюральною і цілісною, ґрунтуватися не тільки на волі до влади окремих груп, кланів та їхніх лідерів, а на прагненні до суб'єктності та національної безпеки країни, яка не просто допускає діалог і толерантність, а потребує їх.

Та проблема полягає в тому, що система олігархічного неофеодалізму, що склалася в Україні за роки незалежності, впливає на формування національної ідентичності, деформуючи її та історичну пам'ять в інтересах груп і кланів. Як наслідок, історична політика обертається на маніпулятивний процес, який спотворює єдність, створює та відтворює симулякри [3, с. 27]. Тому між суспільством і великим бізнесом в Україні треба встановити продуктивніший діалог, який розширив би суспільні потенції та вможливив толерантність і консенсус під час обговорення ідентичності й історичної пам'яті. Це завдання є основоположним для інтелектуальної еліти країни – політичної, наукової, художньої та релігійної. Лише так стає можливим, а не утопічним, гармонійне поєднання цивілізаційної суб'єктності країни та її національної безпеки.

* * *

В осягненні зв'язку цивілізаційної суб'єктності України з її національною безпекою в сучасних геополітичних реаліях треба пам'ятати, що наша країна за історичним критерієм нещодавно вийшла зі складу однієї з найбільших і наймогутніших імперій, яка була чи не найжорстокішою «за методами, якими вона здійснювала свою експансію, придушувала прагнення до національного визволення підкорених народів, позбавляла людей найелементарніших людських прав» [6, с. 13].

Звільнення від цього ярма, а також од імперської та постімперської психології виявилось доволі непростим і триває досі. Безсумнівно, звільнення було ускладнено на початку незалежності України «з огляду на несприхвано войовниче ідеологічне забарвлення імперської суті СРСР,

його орієнтованості на подальшу експансію спочатку шляхом діяльної підготовки всесвітньої пролетарської революції (якій, на щастя, так і не судилося здійснитися), а останнім часом – шляхом явної і таємної підтримки так званих комуністичних і національно-визвольних рухів на всіх континентах, які на ділі нерідко виявлялися маріонетковими, а то й терористичними» [6, с. 13].

Відлуння імперії СРСР у колективній свідомості й історичній пам'яті населення України та її еліти донині гальмує набуття й розвиток цивілізаційної суб'єктності нашої країни. Проте воно є ще дужчим у нашого північного сусіда, який перейняв войовничий характер СРСР і не зацікавлений у самостійному цивілізаційному проєкті України та її суб'єктності.

Чому виникає глибока світоглядна й цивілізаційна суперечність між Україною та її північним сусідом? Річ у «надзвичайній живучості імперського менталітету росіян. Якщо навіть не брати до уваги відверто імперські сили (від компартійних, з одного боку, до монархічних, з другого), доводиться повсякчас спостерігати його прояви і серед послідовних демократів» [6, с. 15]. Зважаючи на динаміку розвитку національного характеру сучасних росіян – народу та політикуму, – можемо констатувати показову суперечність між свідомим і підсвідомим. Позаяк маємо «щире прагнення до демократичних перетворень при підсвідомій прихильності до імперського по суті (а зовні – федеративного) типу організації спільного існування дуже різнорідних, а тому далеких один від одного народів» [6, с. 15–16].

Події останніх років дозволяють стверджувати, що для Кремля дедалі характернішою стає спроба *експорту імперського федералізму*, що є серйозною загрозою для національної безпеки й суб'єктності України у XXI столітті. Водночас варто відзначити, що кремлівський *експорт федералізму*, який щодо нашої країни стає основоположною геополітичною стратегією, може резонувати з такою архетиповою рисою української культури та ментальності, як індивідуалізм. Адже саме індивідуалізм, котрий можна охарактеризувати сумнозвісним висловом «Моя хата скраю», упродовж багатовікової історії України породжував анархічні й відцентрові тенденції, а у XXI столітті сприяв формуванню олігархічного неофеодалізму з властивими йому роздробленістю та суперечністю інтересів владних груп і кланів, які провокують конфронтацію в суспільстві [8, с. 4]. Олігархічний неофеодалізм як *внутрішня загроза* національній безпеці й суб'єктності України принадує *зовнішню загрозу* у формі імперського федералізму, який укотре прагнуть «прищепити» українській державності. Вихід із цього стану полягає в консолідуванні зусиль українського суспільства – передусім національно свідомої інтелігенції в політиці, економіці, науці, мистецтві й релігійній сфері [8, с. 4].

Говорячи про гармонійну єдність суб'єктності нашої країни та її національної безпеки, надзвичайно важливо усвідомлювати, що «обраний Україною курс не утискає інтересів будь-кого з її сусідів, до яких вона не має жодних територіальних претензій» [6, с. 15]. Усією своєю історією та ментальністю Україна доводила, що її принципова позиція в розбудові «власної державності, зокрема таких її атрибутів, як національна безпека, збройні сили, режим кордонів, національна валюта та фінансово-кредитна система, ґрунтується на тому, щоб всіляко уникати дій, які створювали б загрозу інтересам інших держав, насамперед найближчим сусідам» [6, с. 15].

* * *

Отже, у сучасних геополітичних реаліях суб'єктність України – і як *об'єктивний економічний, політичний та культурний процес, і як образ в очах партнерів* – доволі суперечливо впливає на її безпеку. З одного боку, розвиток суб'єктності нашої країни прямо пропорційно пов'язаний із потужним економічним, політичним, військовим та інформаційним тиском на неї Кремля, а з іншого – він є запорукою стратегічної безпеки України як суверенної держави. Розв'язання цього протиріччя передбачає усвідомлення того, що: 1) заради «прихильності» Кремля ми в жодному разі не повинні відмовлятися від посилення суб'єктності; 2) образ України в Європі й усій євроатлантичній спільноті як інструмента впливу на Росію та торгів із нею має замінити образ партнера, з котрим є спільні цінності.

Проте вирішення цієї суперечності не лише в духовно-ціннісній, а й у політичній площині можливе тільки тоді, коли діятимемо раціонально та мудро, без «комплексу віктимності»: не дозволяючи вважати Україну об'єктом торгів і жертвою, але й надмірно не провокуючи агресію північного сусіда. Важливо також розуміти, що всі наші західні партнери мають власні національні інтереси з їхньою постійною динамікою, яка не має стати для нас несподіваною.

Воднораз ціннісна єдність країн може впливати на динаміку національних інтересів. Беручи до уваги те, що сенс і мета цивілізаційного проєкту України – це «гідна самореалізація людини» [11; 12] незалежно від етнічної приналежності та статі [13], такий гуманізм і людиноцентризм глибинно вплетені в українську ментальність [1; 4; 11], у нас є реальні шанси віднайти баланс національних інтересів і цінностей у взаємодії з близькими й далекими сусідами, партнерами та опонентами. Та рівновага й стане чинником стабільності поєднання суб'єктності України та її національної безпеки тепер і в майбутньому. Власне це є запорукою не лише збереження, а й розвитку незалежності України, народ якої та його інтелектуальна й політична еліти здатні вибудувати продуктивні та «красиві» відносини [5] всередині країни й поза її межами.

1. Ворона В. Соціологічні нариси політеконома. К.: Інститут соціології НАН України, 2020. 400 с.
2. Грушевський М. Три академії // Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань, І. Гирич та ін. Львів: Світ, 2015. Т. 10. Кн. 1. С. 399–412.
3. Касьянов Г. Past Continuous: Історична політика 1980-х – 2000-х: Україна та сусіди. К.: Laugus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
4. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. К.: Педагогічна думка, 2009. 520 с.
5. Крилова С.А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: КНТ, 2019. 563 с.
6. Пирожков С.І. Національні інтереси України: концепція безпеки і сучасні реалії геополітичної ситуації в Європі // Віче. 1992. № 11 (8). С. 11–23.
7. Пирожков С.І. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини / С.І. Пирожков, Н.В. Хамітов. К.: Наукова думка, 2020. 255 с.
8. Пирожков С.І. Україна: від штучної та реальної конфронтації до консолідації / С.І. Пирожков, Н.В. Хамітов // Дзеркало тижня. № 28 (324). С. 4.
9. Пирожков С.І. Ноосферна цивілізація: від потенцій до нової реальності / С.І. Пирожков, Н.В. Хамітов // Вісник НАН України. 2018. № 2. С. 71–82.
10. Пирожков С.І. Чи є Україна цивілізаційним суб'єктом історії та сучасності? / С.І. Пирожков, Н.В. Хамітов // Вісник НАН України. 2020. № 7. С. 3–15.
11. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 3-тє вид., випр. і допов. К.: КНТ, 2019. 394 с.
12. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / редкол.: С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Ю.Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. К.: НАН України, 2016. 284 с.
13. Khamitov, N., Dandekar, D. (2019). Gender strategies and political leadership. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, Issue 15. p. 40–48 [in English].

Serhii PYROZHKOV,

*Doctor of Economics, Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary,
Vice President of the NAS of Ukraine;*

Nazip KHAMITOV,

*Doctor of Philosophy, Full Professor,
Leading Research Fellow, Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine*

UKRAINE'S REAL INDEPENDENCE: BALANCE OF CIVILISATIONAL AGENCY AND NATIONAL SECURITY

Abstract. The article examines the essence of the concepts 'independence' and 'agency' of Ukraine, their specific manifestations, substantial differences, and the major characteristics of the civilisational agency of countries, which are archetypal and situational. Each of them consists of pairs of opposites (authoritarianism – humanism, weakness – power, passionarity – conformity). The authors emphasise that it is extremely important to find out the difference between the concepts of independence and agency of the country.

The authors note that the productive civilizational agency of Ukraine in the modern world should be humanistic and innovative. This determines its strength and quality, which are necessary for the decent life and prosperity of the people of our country and the achievement of its true independence. The issue of the genuine independence of the country, its people, and authorities is analysed and it is assumed that this is the transition of independence to freedom.

The authors identify three 'waves' of civilizational agency in the history of Ukraine, which precede the stage that began in 1991, and its current state. In particular, these are the periods of Rus, the Cossack state, and the Ukrainian revolution (1917– 1921). It is argued that the agency of modern Ukraine, expressed in a referendum by the will of the Ukrainian people, began to develop in 1991 on the basis of an independent state and had a long prehistory and deep roots that trace their origins back to the times of the culture of Rus.

It is noted that the agency of the country is the meaning and purpose of its security and not vice versa. Put otherwise, security is only a means of achieving agency. In addition, the national security and agency of the country are dialectically linked. However, in various social systems, the emphasis is placed on the main values: ensuring national security or updating the agency of the country.

It is proven that in the modern world, the development of the country's agency through innovative development means the acquisition of strategic security. It is also highlighted in the article that the urgent task facing Ukraine today is to comprehend and ensure the innovation and humanistic nature of its social and political practices as the basis of its agency.

The authors conclude that in the modern geopolitical realities, the agency of Ukraine – both as an objective economic, political, and cultural process and as an image in the eyes of partners – has a rather contradictory effect on its security.

Keywords: Ukraine, independence, civilizational agency, national security, innovation, humanism.